

Рецензія на книгу *Томістична відповідь «новій теології»: до питання про істинність догматів та природу богослов'я*

The Thomistic Response to the Nouvelle Théologie: Concerning the Truth of Dogma and the Nature of Theology. By Jon Kirwan (Editor) and Matthew K. Miner (Editor & Translator). Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2023, x + 395 pp.; eISBN: 978-0-8132-3664-3 (online), 978-0-8132-3663-6 (paperback); 33.31 USD.

Андрій ШИМАНОВИЧ

Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-3046-4645

У квітні 2023 р. Католицький університет Америки опублікував збірник текстів під загальною назвою «Томістична відповідь “новій теології”: до питання про істинність догматів та природу богослов'я». У розлогову Вступі (1–84) Джон Кьорвен (редактор видання) та Метью Майнерд (редактор та перекладач першоджерел) пропонують читачеві історичний екскурс до найрезонантнішої з усіх богословських дискусій у Католицькій церкві ХХ ст., що мали місце між засудженням модернізму 1907 р. папою Пієм Х та Другим Ватиканським собором (1962–1965).

Мається на увазі запекла полеміка, яка тривала упродовж майже двох десятиліть між (1) прибічниками богословствування в руслі традиції св. Томи Аквінського (томісти або неотомісти) та (2) засновниками ідейно гетерогенного, здебільшого франкофонного напрямку, що утворив щось на кшталт мережі мислителів із єдиною узагальнювальною назвою *nouvelle théologie* (з фр. – «нова теологія»), або *ressourcement* (з фр. – «повернення до витоків»). Основними натхненниками «нової теології» стали єзуїти Анрі де Любак (1896–1991), Жан Данієлу (1905–1974), Анрі Буяр (1908–1981) і Ганс Урс фон Бальтазар (1905–1988), а також домініканці Марі-Домінік Шеню (1895–1990), Луї Шарлі (1898–1981), Анрі-Марі Фере (1904–1992) та Ів Конгар (1904–1995).

Важливо, що книга «Томістична відповідь» містить статті лише першого з двох таборів – (нео)томістів-домініканців. Пояснюється цей факт тим, що 2021 р. Патрісія Келлі видала збірку *Ressourcement Theology: A Sourcebook* (з англ. – «Богослов'я повернення до витоків: першоджерела»), в яку вже увійшли

засадничі програмні статті «нових теологів» та вкрай мала кількість томістських текстів. Тож цілком справедливо розцінювати запропонований 2023 р. Кьорвенном та Майнердом вичерпний збірник томістичних відповідей як прагнення досягнути балансу у викладі обох концептуальних позицій. Початково написані французькою, ці ключові полемічні тексти послідовників Аквіната були розпо-рошені по декількох академічних журналах повоєнного періоду. Нині ж вони не лише перекладені англійською, а й у хронологічному порядку їх створення зібрані в одній книзі.

Перша частина цього видання містить публікації малознайомих широкому загалу томістів із Тулузи Мішеля-Марі Лабурдета (1908–1990), Раймона-Леопольда Брукберже (1907–1998) та Марі-Жозефа Ніколя (1906–1999), кожному з яких на сторінках цієї рецензії буде надано можливість говорити самому за себе. У другій частині, як доповнення до названого богословського «тріо», лунає потужна і вишукана «сольна партія» – низка статей представника Рима й одного з найвидатніших томістів ХХ ст. Режинальда Гаррігу-Лагранжа (1877–1964).

Упродовж десятиліть позиція томістів у протистоянні з «новими теологами» часто висвітлювалася некоректно, у карикатуризований спосіб, презентуючи витончених мислителів аристотеліансько-томістської традиції як інтелектуально знерухомлених і заскнілих традиціоналістів, аісторичних консерваторів, авторитарних доктринерів, які безнадійно нечутливі до вимог часу і нездатні креативно адаптувати власну традицію до новітніх умов. Як зазначено у Вступі, «їх регулярно таврують як антимодерністські та антиісторичні символи римського авторитаризму та схоластичної надмірності» (3), хоча насправду томісти-домініканці часто були «голосами миру і аргументованого діалогу, які часом навіть прагнули знайти спільну мову, а також виявляли богословську прихильність до історичних студій та потреб сучасності» (3–4).

Для адекватнішого контекстуального розуміння запропонованих у рецензованому збірнику текстів слід урахувати, що всі вони були написані в опозиційному відштовхуванні від двох основних текстів руху *nouvelle théologie* та декількох менш значущих. Назвемо ці дві основні праці:

1. Книга Анрі Буяра 1944 р. *Conversion et grâce chez S. Thomas d'Aquin* (з фр. – «Навернення й благодать у св. Томи Аквінського»), наприкінці якої автор формулює виразну контрсхоластичну ідею. Буяр закликає зробити історико-богословську ревізію старих інтерпретацій, нерелевантних понять та застарілих схем, чим здійснює перший крок на шляху до воцерковлення модерного світу.
2. Стаття Жана Данієлу 1946 р. *Les Orientations présentes de la pensée religieuse* (з фр. – «Сучасні напрямки релігійної думки»). У цій публікації видатний патролог наполягає на необхідності невідкладного подолання розриву між богослов'ям і світом, а також побудови мостів до двох найвпливовіших на той час ідейних систем – марксизму та екзистенціалізму. До того ж Данієлу йдеться про необхідність переглянути схоластичні патерни мислення і повер-

нутися до трискладової ментальності давньої Церкви, в основі якої лежить Біблія, трактати Отців та незглибиме багатство Божественної літургії.

Реакція з Тулузи

М.-М. Лабурдет був професором морального богослов'я і головним редактором журналу «Томістський огляд» (фр. – *Revue thomiste*) у 1936–1954 роках. Саме його публікації складають лівову частку першої частини рецензованої книги. Лабурдет намагався зберегти збалансовану позицію, спростовуючи невиправдано примітивізоване відтворення «новими теологами» томістичного ставлення до історії. Центральною проблемою методології «нових теологів» для Лабурдета була майже абсолютизація історії та незбалансовано велика роль історичних розвідок у богословській науці. Тож, з одного боку, він визнавав легітимність і важливість у контексті богословської роботи послуговуватися результатами історичних студій, «які мають безмежну цінність» (144). З іншого ж боку, Лабурдет рішуче акцентував ієрархічну підпорядкованість та лише факультативну роль історичних розвідок стосовно сформульованих упродовж історії положень спекулятивної теології.

З точки зору відтворення системи богословських переконань автора, найрепрезентативнішою публікацією Лабурдета є «Богослов'я та його джерела» (133–160). Ця стаття передусім містить похвалу на адресу єзуїтів (А. де Любака і Ж. Данієлу) за здійснений ними переклад у серії *Sources Chrétiennes* (з фр. – «Християнські джерела») грецьких патристичних трактатів, які на той час утворили десять томів. Лабурдет визнає, що це є «прекрасне досягнення» (133), проте некритичне захоплення і піднесення історичного методу до статусу ледь не найвищого оціночного критерію неминуче призводить до викривленого розуміння богословської істини: «Псевдофілософія, яка неусвідомлено надихається історичними методологіями, є “релятивізмом” у повному сенсі цього слова, що означає теорію, ба навіть більше, інтелектуальну установку, яка замінює метафізичне розуміння умоглядної істини скромнішим поняттям історичної істини, як більш-менш повного відображення ментальності та досвіду епохи або групи людей» (146). Теорія про інтелектуальний прогрес як невідпинний лінійний поступ не знаходить підтримки у Лабурдета. Як і у випадку з будь-якою цивілізацією, регресивні періоди є неминучими, а отже, «категорії старого і нового не є критеріями в метафізиці» (152). Далі Лабурдет окреслює своє розуміння сутності соборних рішень, богословських термінів, догматичних формул, аналізує деструктивну атаку на схоластику з боку «іраціональних» філософій, а також розмірковує про вплив загального «духовного клімату» епохи на формування тієї чи тієї богословської системи.

Додамо лише, що у випадку з Лабурдетом вражає не лише сутнісне ідейне наповнення його текстів, а й його стиль викладу своїх думок та ті вербальні форми, в які він їх огортає. Ми не бачимо ані відчуття вищості та презирства щодо модерних наукових пошуків і богословських моделей, ані ніяковиння за удавану «нерелевантність» чи «архаїчність» томістичної традиції. Ставлення Лабурдета до

опонентів з Товариства Ісуса є дипломатичним, ввічливим, доброзичливим і свідчить про високу культуру полеміки тулузького теолога.

Р.-Л. Брукберже – маловідомий, але талановитий священик зі складною особистою історією падінь та покаянь – у своїй лаконічній статті «Богословський діалог» (127–132) обстоює необхідність триматися збалансованого розуміння богослов'я одночасно і як найвищої «материнської мудрості для невгамовного людського духу» (128), і як строгої науки зі «зв'язками формальної каузальності, які об'єднують принципи віри з найтоншими богословськими висновками» (129). Згідно з думкою Брукберже, одразу ж апелювати до папи або магістеріуму для розв'язання будь-якого богословського питання – моветон. Натомість авторитет справжнього теолога вкорінений у його спроможності раціонально досягнути, систематизувати, обґрунтувати й викласти повноту богословського знання: «Доброчесність теолога вимірюється інтелектуальними зусиллями яких він, осяяний вірою, докладає, і непохитною строгістю його аргументації. Все інше – це просто література» (129). Стосовно ролі св. Томи у впорядкуванні істин віри тулузький теолог вдається до влучного порівняння: автентичне богослов'я не обумовлене творчим набутком Аквіната так само, як закон гравітації існує безвідносно до Ньютонового відкриття.

М.-Ж. Ніколя і його стаття «Богословський поступ і вірність св. Томи» (187–192) – це приклад креативного осмислення томістської традиції, яке має право називатися сміливим та інколи навіть самокритичним. На думку Ніколя, «щоб залишатися живим богослов'ям, томізм повинен розвиватися» (188). Теоретичним підмурком цієї динамічної позиції є характерне розуміння сутності історії та прогресу: «Богословський поступ не є прямою лінією, яка завжди переходить від одного висновку до наступного. Закон розуму полягає в тому, що він по-справжньому прогресує і поглиблює свої знання лише в ритмі, який періодично повертається до витоків своєї думки» (188). Чітко фіксуючи цю тезу про необхідність періодичного переосмислення джерел, Ніколя фактично знімає з порядку денного всі закиди з боку «нових теологів» про буцімто радикальний антиісторизм схоластичної традиції. Менше з тим, цінність Аквінатової метафізики для Ніколя є аксіоматичною, тому «відмова від центральних положень метафізики св. Томи мало-помалу призвела б до руйнації віри» (190). Автентична томістська метафізика – це не лише одна гіпотеза з-поміж решти інших, а радше достеменна і довершена інтелектуальна модель об'єктивно наявної й незмінної структури реальності. Але навіть це не є для Ніколя достатньою підставою для перетворення Аквінатової синтези на забронзовілий ідол минувшини, недосяжна велич якого вивищується над часом та історією, а тому нібито *a priori* унеможливує будь-яку критику. Тому Ніколя робить навіть таке гіпотетичне припущення: «Якби *істина*, що приходить ззовні, не могла бути інтегрована в цю синтезу без необхідності модифікувати її основні положення, ми би привітали це нове богослов'я і чесно залишили б нашого Вчителя, а не зреклися б істини, про значення і безмежну широту якої він сам вчить нас передусім» (190).

Реакція з Рима

Серед текстів Р. Гаррігу-Лагранжа, опублікованих у другій частині книги, найбільше значення для досліджуваної дискусії має стаття «Куди прямує нова теологія?» (287–304). На початках Гаррігу-Лагранж реагує на тезу А. Буяра про те, що поняття «формальна причина», зафіксоване в рішеннях Тридентського собору (1545–1563) стосовно освячувальної благодаті, не є незамінним. Потім його лінія аргументації спрямовується на деконструкцію нової, сформульованої Морісем Блонделем (1861–1949), дефініції істини як *conformitas mentis et vitae* (з лат. – «узгодженість розуму і життя») та на апологію традиційного схоластичного визначення істини як *adaequatio rei et intellectus* (з лат. – «відповідність між розумом і реальністю»). Тож про ідеологів цього головного новаторства Гаррігу-Лагранж пише: «Для них істина – це вже не *те, що є*, а *те, що відбувається*, і вона постійно й безперервно змінюється» (302). Прикро лише, що Гаррігу-Лагранж подеколи не тільки послуговується строгою раціональною аргументацією, а й буквально тисне на опонентів авторитетом папських текстів, а саме Лева XIII, Пія X та Пія XII. Він посилається на ті їхні рішення, в яких засуджується крайній антисхоластизм модерністського проекту та безапеляційно утверджується неусувність Аквінатової метафізики в католицьких навчальних закладах. Такий маневр у дискусії важко назвати сильним кроком, до того ж від непересічного інтелектуала, яким був Гаррігу-Лагранж.

Також у цій статті автор аналізує тогочасні напади на традиційну католицьку доктрину первородного гріха та реальної присутності Христа в Євхаристії. На думку Гаррігу-Лагранжа, «нові теологи» не те щоб «відмовилися від вчення св. Томи», а радше «вони ніколи й не поділяли його», що само собою викликає у знаного томіста «смуток і занепокоєння» (301). Зрештою, відповідь на запитання, що його Гаррігу-Лагранж виніс у назву статті, проста і зрозуміла: «Куди прямує нова теологія? Вона повертається до модернізму, оскільки прийняла властиву модернізмові установку: замінити, як нібито химерне, традиційне визначення істини» (301). Направду ж ідейна спорідненість між рухом католицького модернізму та «новою теологією» – питання спірне й донині до кінця не з'ясоване в академічних колах. Але фактом є те, що цей висновок Гаррігу-Лагранжа призвів до болісних наслідків та репресивних дій Ватикану стосовно представників *nouvelle théologie*.

Решту публікацій, наведених у книзі, Гаррігу-Лагранж присвятив аналізу низки питань щодо інтуїтивного довербального схоплення реальності та відтворення отриманого досвіду в конкретних поняттях, трансісторичної цінності богословської мови, що забезпечує незмінність церковних догматів, загроз релятивізму і ставлення до них на Першому Ватиканському соборі та ін. До того ж на чотирьох останніх сторінках упорядниками додано стислу, але вкрай важливу дискусійну переписку Гаррігу-Лагранжа із М. Блонделем, в якій видатний схоласт підважує здійснену французьким філософом ревізію традиційного томістичного розуміння істини та запропоновану ним динамічну «філософію дії» (371–374).

Розглянута в рецензії книга та подібні до неї видання, які проливають світло на найглибші богословські дискусії попереднього століття, мають бути

зустрінуті із посиленою академічною увагою. Справою майбутнього стане остаточне з'ясування причин того, що аргументаційний арсенал жодного з богословських таборів – як неотомістів, так і «нових теологів» – так і не влучив у визначену ціль. Відбулася прикра дисконунікація і ніхто насправді не був почутий. Потенційно можливий плідний і взаємозбагачуючий діалог уже на початках перетворився на два монологи зі жбурлянням одне в одного аргументами із замкненої зсередини і непроникної богословської фортеці кожного з рухів.

Попри це, книга допомагає відстежити траєкторію розгортання низки томістичних аргументів у історичній динаміці, що дуже важливо. З іншого боку, опубліковані тексти цінні не лише у прив'язці до полеміки з рухом *nouvelle théologie*. Це шістнадцять стислих, але завершених і самоцінних прикладів високофахової богословської рефлексії та майстерного застосування пояснювальних принципів. Усі статті просякнуті любов'ю до істини, виклад матеріалу в них подано максимально нюансовано і зрозуміло, без використання надміру «езотеричної» академічної мови. Тексти також демонструють блискуче володіння їхніми авторами богословською методологією, що в наш час далеко не завжди є самоочевидною навичкою навіть серед тих, хто вважає себе причетним до богословської спільноти України.

Ба більше, наведені у збірнику публікації є свідченням взірцевої манери ведення богословської і, ширше, будь-якої інтелектуальної дискусії – зі стриманістю, повагою і увагою до опонента, зосередженістю на суті питання та логічному викладі когерентної аргументації. Натомість сьогодні, на жаль, цю давню європейську традицію – культуру спокійного обговорення відмінних позицій – витіснила повсюдно присутня (особливо у соцмережах) жага щосили затаврувати, скандалізувати і «скасувати» співбесідника навіть без найменшої спроби взяти до уваги й обміркувати сутнісний бік його поглядів.

Як видно, статті отців-домініканців торкаються самого осердя християнської думки і засадничих для будь-якого теолога тем, а саме: ролі історії в богословській науці, цінності догматичних положень Церкви та спроможності людини досягнути й вербалізувати вічну Божу істину, даровану в Одкровенні. Певна річ, аргументаційні лінії кожного з мислителів-томістів відтворені в рецензії лише фрагментарно, у стислий і спрощений спосіб. Але головна інтенція автора цього огляду в тому й полягає – заохотити читача подолати ці серйозні тексти самотужки, що дозволило б кожному досліднику вийти у своїх розвідках за межі окресленої дискусії, тим самим невпинно підвищуючи свій загальний рівень компетентності у фундаментальних богословських питаннях.

Ця книга – це чудовий академічний ресурс для тих, хто добре опанував англійську мову, але у франкомовному богословському просторі поки що почувається не надто впевнено для того, аби читати ці тексти мовою оригіналу. Безсумнівно, в ідеалі слід було би працювати з першоджерелами. Але чи може недостатній рівень знання французької стати на заваді тому, хто має непереборне бажання вивчити цю доленосну для Католицької церкви дискусію? Тепер ні. Адже запропонована

книга містить і чудовий переклад на сучасну світову *lingua franca*, і неймовірно детальні, вичерпні редакторські пояснення, які занурюють дослідника у контекст полеміки.

В особистій переписці з автором цих рядків упорядник і перекладач текстів для «Томістичної відповіді» проф. Метью Майнерд зізнався, що за останні сім років він зумів перекласти вражаючу кількість трактатів Р. Гаррігу-Лагранжа, в яких загалом міститься понад мільйон слів. Він також висловив щире здивування, що, попри всі нинішні трагічні події в Україні, українські теологи цікавляться інтелектуальною спадщиною цього велетня томістичної думки. Наостанок висловимо сподівання, що проаналізований збірник приверне до себе увагу не лише вузькоспеціалізованих фахівців з католицької теології ХХ ст., а й тих сучасних українських дослідників, які відчувають нестачу знань у відповідній царині та хотіли би заповнити цю прогалину за допомогою якісних західних видань.

Andrii SHYMANOVYCH

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3046-4645

Надійшла до редакції / Received 09.11.2024

Прийнята до публікації / Accepted 14.11.2024